„Cercurile vicioase” ale modernității lovinesciene

Andreea MÎRȚ

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca
Personal e-mail: andreea_mirt@yahoo.com

"The Vicious Circles" of Lovinescu's Modernity

The aim of this paper is to analyze some aspects from Teodora Dumitru's piece of work, Modernitatea politcă și literară în gândirea lui E. Lovinescu. The author questions and rethinks most of preconceptions and myths made around Lovinescu (such as the autonomy of the aesthetic). On the one hand, Dumitru analyzes the origins of his theory, the multiplicity of his influences and the strategies of his critical discourse. On the other hand, Dumitru manages to put into question the different ways in which the phenomenon of modernity was received in the international context.

Keywords: modernity, Romanian criticism, book review, E. Lovinescu, Teodora Dumitru.

„Deținând de multă vreme un loc incontestabil în canonul literaturii române, E. Lovinescu pare predispus la o receptare mai degrabă encomiastică sau măcar puțin spre deloc problematizantă. Cu atât mai salutar este demersul Teodorei Dumitru din *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu* (Muzeul literaturii române, 2016) de a revizita pe cât de polemic, pe atât de nuanțat rolul criticii sale pentru configurarea modernității culturii române. Autoarea reușește să se distanțeze și să combată clișeele care fac conținutul multor lucrări dedicate criticului de al *Sburătorul* (de exemplu, „lovinescianismul” considerat adesea sinonim pentru autonomia esteticului). Tocmai de aceea, lucrarea devine una necesară în receptarea și revizuirea mai multor teze, care au figurat, până acum, cu statut de axiome sau au fost interpretate (și implicit instrumentalizate) în baze ideologice.

Astfel, studiul urmărește, într-o primă parte, atât să identifice suprastructurile și conglomeratul de idei care au stat la baza gândirii criticului, cât și să analizeze cauzele, sursele, polemicile, dar mai ales, modul în care se cristalizează concepțiile și teoriile lovinesciene. În schimb, în a doua parte a lucrării, accentul cade pe demonstrarea instabilității conceptului de *modernism* (la începutul secolului al XX-lea european) și pe modul în care se articulează și este *importat* în spațiul românesc interbelic, devenind un element-cheie al întregului aparat teoretic al autorului *Istoriei civilizației*.... Prin urmare, Teodora Dumitru își propune să chestioneze funcționarea mecanismelor care stau la baza discursului lovinescian și să arate în ce măsură acestea se pliază și corespund contextului socio-politic în care s-au dezvoltat.

.Deși modernitatea lovinesciană pare a avea o funcționalitate în discursul critic românesc care nu se poate deconstrui, autoarea studiului de față reușește să se distanțeze de toate premisele clișeizate. Dumitru reliefează, în acest mod, toate particularitățile de utilizare și de articulare ale atât de influentului concept de care Lovinescu își leagă – indestructibil parcă - numele. De fapt, vizate sunt mai ales capacitățile și puterea de impunere a discursului lovinescian în spațiul românesc. În contra obișnuințelor de lectură stabilizate nu doar în școală, ci și în studii critice dintre cele mai

consacrate, ideile și teoriile ideologului modernismului sunt puse sub semnul „cercurilor vicioase". O primă cauză ar fi faptul că ele nu își găsesc aplicabilitatea și nici paternitatea într-un singur domeniu. În termenii Teodorei Dumitru, cercul vicios implică un „circuit științific-politic-literar" (11). Asta înseamnă că, în elaborarea teoriilor sale, Lovinescu își stabilește repere multiple și pornește de la concepții conexe ori eterogene. La el, sursele diferite devin complementare și sunt unificate (nu o dată abuziv). Cum arată convingător Teodora Dumitru, „nu se poate arăta, de pildă, cu precizie dacă teoria formelor generatoare de fond sau a mutației valorilor estetice [...] vine dinspre știință, pentru a susține convingeri politice și opțiuni literare, sau dacă, dimpotrivă, este o teză din sfera artei care-și caută susținere în sfera științelor sau a politicului" (11).

În acest periplu în care teoriile de bază asumă paternități multiple, Teodora Dumitru reușește să construiască o genealogie a surselor lovinesciene, arătând contradicțiile soluționate în mecanismul discursului lovinescian, unde „uzul face sensul" (18). Un bun exemplu este „idealismul" lovinescian din „teoria imitației", (un alt„cerc vicios") care îi are la bază atât pe Tarde, cât și pe Hegel. Aici, „rasa, temperamentul și importul de ideologie [...] par a se legitima reciproc" (89) și servesc la manipularea caracterului de științificitate a întregului demers teoretic/analitic. Respectiva aglutinare a surselor și paternităților diferite este utilizată de Lovinescu chiar și atunci când pornește de la concepte și idei vehiculate abundent în spațiul românesc. De exemplu, în problema marxismului, autorul *Istoriei civilizației...* deconstruiește viziunile de ansamblu ale unor Dobrogeanu-Gherea, Ibrăileanu, Zeletin, dar preia de la fiecare câte o idee (64), cu scopul de a-i invalida pe fiecare cu argumentele celorlalți. Se deduce, astfel, capacitatea de „sintetizare" a diferitelor concepte și sfere de influență, pentru ca ele să ducă în final la un singur sens: legitimarea și afirmarea propriilor teorii.

Pornind de aici, o altă tactică discursivă, care funcționează și este aplicată aproape în toate teoriile, este cea a ambiguizării termenilor, tocmai când aceștia pretind a da dovadă de specificitate și definire particulară. „Temperamentul" este, de exemplu, un concept ori un argument care are pretenția de a fi, în discursul lovinescian, „științific", dar modul în care este aplicat nu convinge. O dată, „temperamentul activ" este invocat ca să explice una dintre cauzele pentru care boierii revoluționari de la 1848 acționează în detrimentul ideii naționale, deci împotriva clasei lor (90). Apoi, însă, temperamentul devine unul „mobil", explicând predispunerea la imitație a revoluționarilor munteni de la 1848, dublând ipostaza acțiunii împotriva propriei clase (91). În consecință, realismul, pragmatismul se îmbină la Lovinescu cu un soi de idealism, rezultând simple artificii retorice.

Alți doi termeni care devin flexibili sunt chiar „fondul" și „forma", atunci când Lovinescu discută care ar fi locul și rolul literaturii în cadrul societății. Cum arată Teodora Dumitru, „literatura e poziționată când în avangarda culturii – ca *formă* de civilizație importată [...], grație evoluției în salturi specifice popoarelor tinere –, când în ariergarda civilizației – ca factor de *fond* susceptibil de evoluție lentă, inerțial, reacționar sau conservator, mai predispus la imitarea trecutului, decât a prezentului" (145).

.De altfel, autoarea *Modernității politice*... reușește să pună în discuție nu doar stabilitatea conceptelor lovinesciene, ci și pe cele ale lui Antoine Compagnon. Încercând să analizeze modernitatea/antimodernitatea lui Lovinescu prin grila propusă de teoreticianul francez, aceasta arată lipsa de temei a unui asemenea demers. „Antimodernitatea" rămâne ea însăși un concept profund ambivalent și mult prea fluctuant. Drept dovadă, în primul rând, romantismul și apoi simbolismul aparțin ambelor paradigme[1]. În al doilea rând, Lovinescu ar putea fi „modern" prin „idealismul" de care dă dovadă în enunțarea teoriei formelor stimulatoare de fond (178), respectiv „antimodern" prin intelectualismul și intelectualizarea discursului literar (182). Așadar, aparatul teoretic și mecanismele conceptuale devin relativiza(n)te, deși au rolul fundamental de a legitima teoriile critice enunțate. Chiar și prin tiparele interpretative multiple care pot deriva de la instabilitatea unor concepte, modul în care acestea se impun și fac carieră în discursul critic lovinescian denotă, în cele din urmă, o bază științifică și o capacitate de a formula teorii aplicabile puternice.

Un alt mecanism – retoric, dar prea puțin teoretic – care complică formularea teoriilor lovinesciene este cel al „analogiilor". De exemplu, „modernitatea" statuată de Lovinescu asociază aceleași tipologii atât în cazul Revoluției Franceze, cât și în cel al Revoluției Ruse (26). O altă analogie, a cărei instabilitate și incoerență o demonstrează cu subtilitate Teodora Dumitru, este și cea dintre cultură și civilizație, respectiv dintre poezie și proză, ambele corespunzând, de fapt, dialecticii formă-fond (16). Dar ele devin disfuncționale în discursul lovinescian pentru că se lovesc de contradicții, se confundă și se intersectează adesea incontrolabil.

Totuși, ceea ce este de remarcat la utilizarea procedeului analogiilor este calitatea de „anticipator" a criticului de la *Sburătorul*. Unele din teoriile și luările sale de poziție ajung să fie dezvoltate ori reactualizate în teoriile literare contemporane. Un prim exemplu simptomatic analizat de Teodora Dumitru este „forța de reacțiune a literaturii", autoarea reușind să chestioneze foarte atent clișeul „autonomiei esteticului" (care se activează în discursul critic ori de câte ori numele lui Lovinescu este invocat). Dumitru demonstrează că autorul *Istoriei civilizației*... „nu pledează pentru schimbarea literaturii și pentru mecanismele ei, ci

pentru adecvarea ei la social" (154). Cu alte cuvinte, literatura nu este o miză în sine, ci o condiție absolut necesară în discursul lovinescian, a cărui adevărată miză e întotdeauna preponderent socială. În ceea ce privește teoria „literaturii ca forță reacționară", această dimensiune va fi problematizată pe larg, cum afirmă Teodora Dumitru, de Matei Călinescu în *Cinci fețe ale modernității* (1987). Ambii critici constată și demonstrează „forța de rezistență a literaturii în raport cu societatea" (155), cu toate că teoriile lor se dezvoltă în sensuri diametral opuse. În timp ce la Lovinescu literatura trebuie să fie modernă, cadrând cu evoluțiile societății contemporane, industrializate, mecanicizate etc., la Matei Călinescu, tensiunea dintre modernitatea artistică și cea civilizațională este articulată în și prin literatură[2]. În acest mod, pentru criticul postbelic, precum și pentru alți teoreticieni, tocmai opoziția și rezistența artei în raport cu procesul industrial compun baza literaturii moderne. Reiese așadar că, în mod evident, concepțiile lovinesciene au cauze ideologice perfect asumate. Rămâne valabilă, în schimb, în cazul criticului de la *Sburătorul*, intuiția celor două „modernități", cu tipologiile și structurile lor diferite.

Un alt punct nodal unde analogiile reușesc să denote un caracter anticipator al unor demonstrații viitoare este asocierea prozei cu burghezia. El pornește în demonstrația sa de la Hegel, dar, în spațiul critic actual, Franco Moretti arată în *The Burgeois* că romanul ar avea drept cauze ale apariției tocmai relațiile de producție dezvoltate odată cu capitalismul și prin urmare, odată cu burghezia[3]. În mod evident, după cum arată Teodora Dumitru, baza este tot ideologică la Lovinescu, miza sa fiind apărarea și afirmarea unor politici liberale. Nu avea cum să intuiască modul în care se va dezvolta acest tip de literatură pro-burgheză, în primul rând, datorită idealismului său (iar autoarea studiului analizează, în acest sens, lipsa de admirație a lui Lovinescu în cazul literaturii anti-burgheze practicate de Caragiale). Așadar, prin prisma calificării literaturii (prozei) ca discurs al progresului și al burgheziei, Lovinescu afirmă nu atât idealismul, cât mai ales maturitatea gândirii sale, care funcționează intuitiv, prin analogii.

Lucrarea urmărește apoi avatarurile conceptului de *modernism*, prea puțin supus până acum chestionării. Teodora Dumitru analizează nu doar circulația și legitimarea termenului în spațiul românesc (prin prisma lovinesciană), ci pornește de la studiile actuale ale teoreticienilor francezi (Michel Murat, cu *La lague des dieux modernes*, de pildă) pentru a evidenția câte probleme ridică, de fapt, acest „ism", în circulația sa, de-a lungul timpului. Discuția pornește de la prejudecata intrării în circulație a termenului de „modernism" pe filieră franceză, avându-se în vedere că în foarte multe studii este demonstrată lipsa de legitimare a acestuia în discursul critic francez din perioada interbelică. O altă discuție este legată de circulația efectivă a termenului în spațiul românesc (care își găsește mai mult loc în publicistică) și de eterogenitatea sensurilor pe care și le asociază. Cum este posibil, în acest mod, ca tocmai „modernismul" să devină cel mai notoriu concept al discursului lovinescian? Justificând că legitimarea conceptului nu trebuia să exprime fidel paternitatea externă, Teodoara Dumitru arată că „se poate conchide că termenul de modernism a intrat în jargonul criticului sburătorist mai degrabă grație participării la mediul publicistic autohton, decât prin contactul direct și sistematic cu critica și cu istoria literară franceză din prima jumătate a secolului al XX-lea"(271).

În concluzie, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E. Lovinescu* este un studiu care își atinge miza până la capăt. Printr-o analiză pe cât de polemică, pe atât de nuanțată, Teodora Dumitru reușește să readucă în discuție multe aspecte – de obicei considerate „soluționate" – legate de modul în care se configurează concepțiile/teoriile criticului de la *Sburătorul*. Autoarea se distanțează critic și obiectiv, analizând funcționalitatea unui discurs (adesea falsificat sau instrumentalizat). Mitul din jurul „cazului Lovinescu" este deconstruit, iar acest fapt stârnește dezbateri care devin absolut necesare în spațiul critic actual.

Note:

1. Vezi Antoine Compagnon, *Antimodernii*, traducere de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu, prefață de Mircea Martin, Editura Art, București, 2008, pp. 369-374.
2. Vezi Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, Editura Polirom, Iași, 2017, pp. 25-110.
3. Vezi cap. „A Working Master", în Franco Moretti, *The Bourgeois*, Verso, London, New York, 2013, pp. 25-66.

Bibliography:

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, Editura Polirom, Iași, 2017.

Compagnon, Antoine, *Antimodernii*, traducere de Irina Mavrodin și Adina Dinițoiu, prefață de Mircea Martin, Editura Art, București, 2008.

Dumitru, Teodora, *Modernitatea politică și literară în gândirea lui E.* Lovinescu, Editura Muzeul literaturii române, București, 2016.

Moretti, Franco, *The Bourgeois*, Verso, London, New York, 2013.